

Οι τριμερείς συμφωνίες μεταξύ Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδας και Τουρκίας 1953-54*

Δημήτρης Τσακίρης**

Οι ριζικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη τα τελευταία τρία χρόνια, συνδυασμένες και με την εξαφάνιση της Σοβιετικής Ένωσης (ΕΣΣΔ), άλλαξαν κατά δραματικό τρόπο τον συσχετισμό των δυνάμεων, τόσο σε ευρωπαϊκό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο κόσμος τα τελευταία δύο χρόνια άλλαξε περισσότερο απ' ό,τι τα προηγούμενα τριάντα.

Η αντίθεση μεταξύ Ανατολής και Δύσης στην Ευρώπη, η οποία προκλήθηκε και κυριαρχήθηκε από τον ανταγωνισμό των δύο Υπερδυνάμεων¹, εξαφανίσθηκε παίρνοντας μαζί της και τις αρνητικές επιδράσεις που είχε επιφέρει, όχι μόνον στην Ευρώπη, αλλά και στον «Τρίτο Κόσμο». Οι αλλαγές αυτές επηρέασαν με τη σειρά τους έμμεσα και τις εξελίξεις που οδήγησαν την πρώην Γιουγκοσλαβία σε εμφύλιο πόλεμο. Εδώ βέβαια πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα ο ρόλος της πριν από τρία χρόνια «ενοποιημένης» Γερμανίας με την πρόωρη και μονομερή πρωτοβουλία της να αναγνωρίσει τα πρώην διοικητικά σύνορα των δημοκρατιών Σλοβενίας και Κροατίας, σε κρατικά σύνορα.

Η διάλυση του πρώην γιουγκοσλαβικού κράτους και οι ανακατατάξεις που ακολούθησαν και θα ακολουθήσουν, δημιουργούν στα Βαλκάνια νέα δεδομένα. Δεδομένα, τα οποία απ' ό,τι φάνηκε

* Το κείμενο αυτό αποτελεί μια διεύρυνση του άρθρου μου που δημοσιεύτηκε στο *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 8/1991, σ. 789-795.

** Διδάσκων στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου.

μέχρι σήμερα αρνείται να παραδεχθεί η πολιτική τάξη της Ελλάδας και ιδιαίτερα η Κυβέρνηση, η οποία αντιδρώντας σπασμωδικά, ακολούθησε κοντόφθαλμη πολιτική συνεργασιών στα Βαλκάνια. Στους εθνικισμούς των βαλκανικών κρατών και διάφορων πολιτικών κομμάτων απάντησε με το δικό της εθνικισμό και όχι οικονομικά, όπως θα όφειλε σαν η μοναδική χώρα της ΕΟΚ στην περιοχή των Βαλκανίων.

Ακριβώς λόγω των νέων δεδομένων, η ελληνική βαλκανική πολιτική θα πρέπει να καταλάβει τελικά δεσπόζουσα θέση στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Οι ανακατατάξεις που έχουν ήδη εν μέρει δρομολογηθεί και αναπόφευκτα θα ακολουθήσουν μετά την σιγή των όπλων, αυξάνουν το ενδιαφέρον για καλύτερη κατανόηση της ιστορίας και των προβλημάτων της βαλκανικής χερσονήσου. Η ανάλυση και ιστορική αξιολόγηση των ιστορικών γεγονότων στα Βαλκάνια, καθώς και η μεταπολεμική εξωτερική πολιτική των βαλκανικών χωρών –ιδιαίτερα δε της Ελλάδας– βοηθούν καλύτερα στην κατανόηση των σημερινών δεδομένων. Μια μικρή συμβολή για την κατανόηση της ελληνικής μεταπολεμικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια, αποτελεί και το παρόν κείμενο.

Στις 25 Φλεβάρη 1953 μονογράφησαν οι υπουργοί εξωτερικών της Ελλάδας, Στέφανος Στεφανόπουλος, της Τουρκίας, Φουάτ Κιοπρουλού και της Γιουγκοσλαβίας, Κότσια Πόποβιτς, στην Αθήνα μια συνθήκη φιλίας, η οποία στις 28 Φεβρουαρίου υπογράφηκε στην Άγκυρα σαν «Συνθήκη φιλίας και συνεργασίας» μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδας, της Τουρκικής Δημοκρατίας και της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Τον επόμενο χρόνο ακολούθησε μια συμπληρωματική συνθήκη συμμαχίας –στρατιωτικής φύσης– η οποία υπογράφηκε στις 9 Αυγούστου του 1954 στο Μπλεντ της Γιουγκοσλαβίας και θα είχε ισχύ για είκοσι χρόνια. Η συνθήκη αυτή, όπως είναι γνωστό, πέρασε στη μεταπολεμική ιστορία σαν «Βαλκανικό σύμφωνο»². Μερικοί συγγραφείς αποδίδουν σ' αυτή τη συνθήκη μεγάλη σημασία και την χαρακτηρίζουν σαν μια «σημαντική προσπάθεια διασφάλισης της ειρήνης στην περιοχή»³.

Πού βρίσκονται όμως οι βαθύτερες αιτίες αυτής της συνθήκης, τα συμβαλλόμενα μέρη της οποίας ήταν τόσο μέλη του βορειοατλαντικού συμφώνου (NATO), όπως η Ελλάδα και η Τουρκία, όσο και αδέσμευτα, όπως η Γιουγκοσλαβία; Για την Ελλάδα αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι η επικύρωση της «συνθήκης φιλίας» με τη Γιουγκοσλαβία –η οποία μεταξύ των άλλων κατατασσόταν από τη Δύση στις κομμουνιστικές χώρες– βρισκόταν σε ολοφάνερη

αντίθεση με την επίσημη αντικομμουνιστική κρατική ιδεολογία, της οποίας κύριος εκφραστής σ' αυτήν τη φάση ήταν η Κυβέρνηση του στρατάρχη Παπάγου. Το ότι η Κυβέρνηση Παπάγου παρόλα αυτά επικύρωσε τη συνθήκη, οφείλεται καταρχήν στα στρατηγικά συμφέροντα της Δύσης –και πριν απ' όλα των ΗΠΑ– σ' αυτήν την περιοχή και όχι σε «προσπάθεια προσέγγισης» της Ελλάδας με την κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία⁴.

Στο επονομαζόμενο «βαλκανικό σύμφωνο» συναντήθηκαν κατά βάση δύο διαμετρικά αντιφατικά στρατόπεδα συμφερόντων. Από τη μια πλευρά εκφραζόταν το ενδιαφέρον της Κυβέρνησης των ΗΠΑ για μια έμμεση σύνδεση της Γιουγκοσλαβίας με το ΝΑΤΟ και από την άλλη πλευρά εκφραζόταν η προσπάθεια της γιουγκοσλαβικής πολιτικής ηγεσίας, η οποία, ενόψει της ανοικτής ιδεολογικής διαφοροποίησής της με την αντίστοιχη της ΕΣΣΔ, ήλπιζε μ' αυτήν τη συνθήκη, να μπορέσει να προασπίσει την ανεξαρτησία της. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω με βάση ορισμένα στοιχεία να υποστηρίξω αυτήν την άποψη.

Η ήττα του κομμουνιστικού κόμματος της Ελλάδας (ΚΚΕ) στον εμφύλιο πόλεμο (1946-49), καθώς και η ένταση της ιδεολογικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Στάλιν και τον Τίτο από το 1948, άλλαξαν το συσχετισμό των δυνάμεων στην βαλκανική περιοχή προς όφελος των δυτικών δυνάμεων. Αυτά τα νέα δεδομένα, έδωσαν αφορμή σε αμερικανούς πολιτικο-στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες την Άνοιξη του 1951 για τις παρακάτω σκέψεις: «κατάλληλα οργανωμένη η περιοχή των Βαλκανίων θα μπορούσε να εξελιχθεί σε ένα πιθανό –όχι απλώς αμυντικό– φρούριο αν η ΕΣΣΔ ήθελε να αρχίσει έναν πόλεμο»⁵.

Εάν ήταν λοιπόν δυνατόν να συντονισθούν οι 9 ελληνικές μεραρχίες, με τις 26 τουρκικές και τις 35 γιουγκοσλαβικές, τότε το «πιθανό επιθετικό φρούριο» μπορούσε να γίνει πραγματικότητα. Το πρόβλημα λοιπόν για τις ΗΠΑ ήταν με ποιο τρόπο θα μπορούσε να φέρει κανείς αυτές τις τρεις χώρες σε συνεργασία. Αυτό το πρόβλημα δεν φαινόταν ότι ήταν πολύ εύκολο να λυθεί, γιατί ανάμεσα στις τρεις χώρες υπήρχαν ακόμη σημαντικές διαφορές, ιδιαίτερα δε μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας. Επ' αυτού αρνητικό ρόλο έπαιζε μεταξύ των άλλων και το «μακεδονικό πρόβλημα». Η γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση –ιδιαίτερα δε η Κυβέρνηση των Σκοπίων– είχε ήδη αρκετές φορές διαμαρτυρηθεί για τις διακρίσεις που γινόταν σε βάρος των «Σλαβομακεδόνων» στην Ελλάδα. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να οξύνεται κάθε φορά η πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ των δύο Κυβερνήσεων, εμποδίζοντας έτσι κάθε προσπάθεια εξομάλυνσης των διακρατικών σχέσεων.

Η επανάληψη όμως των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων έπρεπε με κάθε τρόπο να μην καθυστερήσει. Η Κυβέρνηση των ΗΠΑ καθώς και εκείνη της Μεγάλης Βρεταννίας, πίεζαν επ' αυτού τέτοιου είδους διαφωνίες να επιλύονται γρήγορα, για να μπορέσουν να εκμεταλλευθούν την ευκαιρία, η οποία είχε δημιουργηθεί εξαιτίας της ρήξης μεταξύ Στάλιν και Τίτο, έτσι ώστε να δημιουργήσουν ένα αντίβαρο στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Αυτόν τον σκοπό ήρθαν να επιβοηθήσουν και οι συνομιλίες των Άγγλων διπλωματών Φίλιπ Νόελ Μπέκερ και του Έρνεστ Ντέιβις με τον Έλληνα πρωθυπουργό Νικόλαο Πλαστήρα στην Αθήνα, καθώς και με τον Τίτο στο Βελιγράδι τον Αύγουστο του 1950⁶. Τις συνομιλίες ανάμεσα στις δυο χώρες υποστήριζε και ο νέος Αμερικανός πρέσβης στην Ελλάδα Τζων Πιουριφού με αντίστοιχη δήλωσή του στη Θεσσαλονίκη το Νοέμβριο του 1950, τονίζοντας ότι: «Η Αθήνα και το Βελιγράδι πρέπει να έρθουν σε συνεννόηση»⁷. Ο κίνδυνος μιας σοβιετικής ανάμειξης στη Γιουγκοσλαβία ευνοούσε τις προσπάθειες των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρεταννίας για μια εξομάλυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων.

Στα τέλη Νοεμβρίου του 1950 ανακοινώθηκε η συμφωνία ανάμεσα στις ΗΠΑ και τη Γιουγκοσλαβία για την έγκριση ενός δανείου ύψους 35 εκ. δολλαρίων και στις 28 του ίδιου μήνα η Ελλάδα γνωστοποιούσε την επανάληψη των διπλωματικών της σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία⁸. Στις 28 Δεκεμβρίου ο Τίτο με δήλωσή του κατήγγειλε, ότι 600.000 στρατιώτες της Κομμουνιστικής Απειλούσαν τα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας και την επόμενη ημέρα ο Γιουγκοσλάβος Αντιπρόεδρος του εκτελεστικού συμβουλίου, Εντουάρντ Καρντέλι, προειδοποίησε μιλώντας στο κοινοβούλιο της χώρας του, ότι «η Γιουγκοσλαβία δεν θα υποχωρήσει σε πιέσεις και απειλές»⁹. Αναφερόμενος δε στις σχέσεις της χώρας του με την Ελλάδα τόνιζε, ότι: «ο δρόμος είναι ανοικτός για τη λύση και άλλων προβλημάτων»¹⁰. Στις 15 Φεβρουαρίου του 1951 αποκαταστάθηκε η σιδηροδρομική επικοινωνία ανάμεσα στις δύο χώρες.

Ο επόμενος στόχος που επεδίωκαν τώρα οι ΗΠΑ, ήταν η στρατιωτική συνεργασία των δύο χωρών. Για να καθησυχάσει τη Γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση ο Υπουργός των Εξωτερικών των ΗΠΑ, Ντην Άτσεσον, δήλωσε στις 14 Φεβρουαρίου του 1951: «Έις περίπτωσιν καθ' ην η Γιουγκοσλαβία ήθελεν αποτελέσει αντικείμενον επιθέσεως, η Κυβέρνηση των ΗΠΑ θα ενεπνέετο από την στάσιν την οποίαν υιοθέτησεν εις τα γεγονότα της Κορέας»¹¹. Και δύο μέρες αργότερα τόνιζε ο Άτσεσον στην επιτροπή άμυνας της αμερικανικής βουλής: «Η Ελλάδα, η Τουρκία

και η Γιουγκοσλαβία αποτελούν σημαντικόν παράγοντα για την στρατιωτικήν ισορροπίαν εις την νοτιοανατολικήν Ευρώπη. Συντελέσαμεν κολοσσιαίαν πρόοδον εις την συνεργασίαν μας με την Ελλάδα και την Τουρκίαν»¹².

Στη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας είχαν συμβάλλει ουσιαστικά το «σχέδιο Μάρσαλ», καθώς και η επικείμενη εισδοχή των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ. Όσον αφορά τη Γιουγκοσλαβία έπρεπε κατ' αρχήν να λυθεί ένα πρόβλημα: Το πρόβλημα της Τεργέστης, το οποίο έμπαινε εμπόδιο στη σύναψη της συμφωνίας ανάμεσα στις τρεις χώρες και ήταν σημείο διένεξης ανάμεσα στη Γιουγκοσλαβία και την Ιταλία, η πολιτική ηγεσία της οποίας δεν δεχόταν να παραιτηθεί από την παλαιά της αξίωση να παίζει έναν ρόλο στην περιοχή της Μεσογείου και ειδικότερα στα Βαλκάνια.

Στις 8 Ιανουαρίου του 1953 αναχώρησε για την Αθήνα ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, ο Ιταλός Πρωθυπουργός Ντε Γκασπερι για συνομιλίες με τον νεοεκλεγμένο Έλληνα Πρωθυπουργό αρχιστράτηγο Αλέξανδρο Παπάγο. Μετά το τέλος των συζητήσεων ο Ιταλός Πρωθυπουργός δήλωσε ότι: «μόνο και με τη συμμετοχή της Ιταλίας θα είναι βιώσιμο το βαλκανικό σύμφωνο»¹³. Αναμφίβολα οι Κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρεταννίας θα επιθυμούσαν και τη συμμετοχή της Ιταλίας στο βαλκανικό σύμφωνο. Τη σύναψή του καθυστέρουσε εν τούτοις η θέση της Ιταλίας, η οποία για τη συμμετοχή της έβαζε σαν όρο τη ρύθμιση του ζητήματος της Τεργέστης σύμφωνα με τα κρατικά συμφέροντά της. Μόνον, όταν το καλοκαίρι του 1954 άρχισε να διαφαίνεται μια λύση του θέματος –χωρισμός της Τεργέστης σε δύο ζώνες– έπαψε πλέον και η ιταλική Κυβέρνηση να προβάλλει αντιρρήσεις.

Εκτός αυτού υπήρχε ακόμη πρόθεση να συμπεριληφθεί και η Αλβανία σ' αυτό το σύμφωνο. Κάτι τέτοιο προϋπέθετε βέβαια την ανατροπή του καθεστώτος του Εμβέρ Χότζα, γεγονός που με τη σειρά του ανησυχούσε τη γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση. Η ανησυχία της αυτή εκφράσθηκε διαμέσου του γραμματέα της γιουγκοσλαβικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για εξωτερικές υποθέσεις, Βλαδίμηρου Ντέντιγερ, ο οποίος στις 20 Μαρτίου του 1951 δήλωσε ότι μια τέτοια εξέλιξη του «θέματος Αλβανία» θα μπορούσε να οδηγήσει σε σοβιετική ανάμειξη. Αυτήν την εποχή μάλιστα ομάδες Αλβανών προσφύγων έπεφταν με αλεξίπτωτα στην Αλβανία και με προκηρύξεις καλούσαν το λαό να ανατρέψει το κυρίαρχο καθεστώς. Αυτές οι ενέργειες, προειδοποιούσε ο Ντέντιγερ, «μπορεί να χρησιμοποιούνταν από τους Ρώσους για να

εξαπολύσουν μια ένοπλη επίθεση κατά της Γιουγκοσλαβίας»¹⁴. Μια βίαιη ανατροπή όμως του καθεστώτος στην Αλβανία θα πρόσφερε στην ΕΣΣΔ κατά πάσα πιθανότητα το πρόσχημα που περίμενε, για να εισβάλλει στη Γιουγκοσλαβία.

Βλέψεις όμως εναντίον της Αλβανίας και πιο συγκεκριμένα της νότιας Αλβανίας, δηλαδή της Βόρειας Ηπείρου, περιοχή όπου ζει μια αριθμητικά σημαντική ελληνική μειονότητα και όπου ο ελληνικός στρατός στην αντεπίθεσή του κατά του ιταλικού στρατού στον πόλεμο του 1940-41 είχε καταλάβει, είχε εγείρει και η «εξόριστη ελληνική Κυβέρνηση» κατά την διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου¹⁵. Ο τότε Πρωθυπουργός της Ελλάδας Εμμανουήλ Τσουδερός και ο Υπουργός άμυνας Παναγιώτης Κανελλόπουλος απαιτούσαν ήδη το 1943 από τη Μεγάλη Βρεταννία μια διαβεβαίωση, ότι οι ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις επί της Βορείου Ηπείρου στη διάσκεψη της ειρήνης, η οποία θα ρύθμιζε τα εδαφικά προβλήματα, θα τύγχαναν της υποστήριξής της¹⁶.

Όπως φαίνεται από μυστικά ντοκουμέντα, που είδαν τελευταία το φως της δημοσιότητας, Έλληνες στρατιωτικοί σχεδίαζαν κατά την καταδίωξιν των Κομμουνιστών πέραν των αλβανικών συνόρων να ξανακαταλάβουν τη Βόρειο Ήπειρο¹⁷. Οι διεκδικήσεις της ελληνικής Κυβέρνησης ανησυχούσαν τις δυτικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν ήδη αποφασίσει ότι η Ελλάδα δεν πρόκειται να διευρύνει τα κρατικά της όρια. Περισσότερο τους ενδιέφερε η αποσύνθεση του καθεστώτος να γίνει «εκ των έσω και όχι δια άμεσης εισβολής». Τελικά οι προσπάθειες αποσταθεροποίησης του καθεστώτος του Χότζα μέσω εισβολής Αλβανών προσφύγων, οι οποίοι εκπαιδεύονταν από Βρεταννούς Αμερικανούς πράκτορες στη Μάλτα, έμειναν χωρίς αποτέλεσμα¹⁸.

Πολιτικοί και στρατιωτικοί κύκλοι της Ελλάδας δεν έπαψαν όμως να προπαγανδίζουν μέχρι και τη δεκαετία του '60 τις «εθνικές διεκδικήσεις» στην Αλβανία. Μερικοί μάλιστα πίστευαν ότι έτσι θα έλυne η Ελλάδα τα οικονομικά και δημογραφικά της προβλήματα¹⁹. Η διεκδίκηση της Βορείου Ηπείρου τόνιζε ο Παπάγος στα 1951, είναι μια πανελλήνια επιθυμία η οποία πρέπει οπωσδήποτε να εκπληρωθεί: «θα πρέπει να 'μαστε γι' αυτό πάντα έτοιμοι» δήλωνε σε μια συνέντευξή του²⁰. Κατά τα λεγόμενα του αμερικανού δημοσιογράφου, Σ.Α. Σούλτσμπέργερ, ενός καλού γνώστη μεταξύ των άλλων των ελληνικών πραγμάτων, υπήρχε ήδη ένα τέτοιο σχέδιο:

«Παρίσι 28 Απριλίου 1953. Απόψε είχα συνομιλία με τον παλαιόν φίλον Παναγιώτη Κανελλόπουλον, τον Υπουργό Αμύνης της Ελλάδος. Ήτο εκπληκτικά αδιάκριτος. Τον ερώτησα πως επήγαιναν οι διαπραγματεύσεις με την Τουρκία και την Γιουγκοσλαβίαν. Μου είπεν. Εις περίπτωσιν πολέμου, δεν θα γίνει κοινή ελληνογιουγκοσλαβική επίθεση κατά της Αλβανίας. Μάλλον ελπίζεται, ότι εις διάστημα δύο έως εννέα μηνών θα είναι δυνατόν να οργανωθεί εκεί πραξικόπημα (εντός του έτους) δια να απομακρυνθεί ο Χότζα και να απαλλαγεί η χώρα αυτή από τον σοβιετικόν βρόγχον. Υποθέτω, ότι θα χρησιμοποιηθούν, αν είναι απαραίτητον, αμερικανικά στρατεύματα δια να "τηρήσουν την τάξιν" μετά το πραξικόπημα. Οι Έλληνες συμφώνησαν να μην αναμιχθούν και προειδοποίησαν και οι Γιουγκοσλάβοι να πράξουν το ίδιο»²¹.

Στις 3 Φεβρουαρίου του 1953 ταξίδευε ο Έλληνας Υπουργός Στέφανος Στεφανόπουλος για τη Γιουγκοσλαβία. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών με τον συνάδελφό του Πόποβιτς και το στρατάρχη Τίτο αποφασίσθηκε όσον το δυνατόν να υπογραφεί μια συνθήκη φιλίας ανάμεσα στις τρεις χώρες και να προετοιμασθεί με γρηγορότερο ρυθμό η στρατιωτική συμφωνία. Έτσι στις 23 Φεβρουαρίου μονογραφήθηκε από το Γιουγκοσλάβο Υπουργό των εξωτερικών Πόποβιτς, τον Τούρκο υφυπουργό Μπικίς και το Στέφανο Στεφανόπουλο, το πολιτικό σύμφωνο ανάμεσα στις τρεις χώρες, το οποίο πέντε ημέρες αργότερα, στις 28 Φεβρουαρίου υπογράφηκε στην Άγκυρα από τους αντίστοιχους Υπουργούς των εξωτερικών των τριών χωρών. Το σύμφωνο έφερνε τον τίτλο «Συνθήκη φιλίας και συνεργασίας μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος, της Τουρκικής Δημοκρατίας και της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας»²².

Αν και σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του το σύμφωνο της Άγκυρας ήταν ένα σύμφωνο φιλίας, εντούτοις διευκρινιζόταν στο κείμενο και πιο συγκεκριμένα στο προοίμιο, ότι τα συμβαλλόμενα μέρη ήταν αποφασισμένα να προασπίσουν «την ελευθερίαν και την ανεξαρτησίαν των λαών των, ως και την εδαφικήν των ακεραιότητα εναντίον πάσης έξωθεν ασκουμένης βίας»²³. Και στη συνέχεια τονιζόταν με έμφαση, ότι «τα συμβαλλόμενα μέρη είναι αποφασισμένα να ενώσωσι τας προσπάθειας αυτών ίνα καταστήσωσι πλέον αποτελεσματικήν την οργάνωσιν της αμύνης αυτών εναντίον πάσης εξωτερικής επιθέσεως και να διασκέπτωνται και συνεργάζονται επί παντός ζητήματος κοινού ενδιαφέροντος, ει-

δικότερον δε επί ζητημάτων αφορούντων την άμυναν αυτών»²⁴.

Στο άρθρο 2 επαναλαμβανόταν η δήλωση, ότι τα συμβαλλόμενα μέρη προτίθεντο «σε περίπτωσιν απροκλήτου κατ' αυτών επιθέσεως»²⁵ να πάρουν κοινά μέτρα άμυνας. Για το σκοπό αυτό θα 'πρεπε να συνεργάζονταν τα γενικά επιτελεία των τριών χωρών²⁶. Το άρθρο 7 εξηγούσε, ότι το νέο σύμφωνο δεν ερχόταν σε αντίθεση με υποχρεώσεις μεταξύ αυτού και ενός ή περισσοτέρων κρατών, που είχαν αναληφθεί από άλλα σύμφωνα²⁷. Το άρθρο 8 γινόταν ακόμη σαφέστερο και έκανε ρητή δήλωση, ότι η παρούσα συνθήκη σε καμία περίπτωση δεν έθιγε τα δικαιώματα και υποχρεώσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας που απόρρεαν από το σύμφωνο του NATO²⁸.

Όπως εξάλλου αναμενόταν η επικύρωση της συνθήκης χαιρέτισθηκε από τα συντηρητικά και φιλελεύθερα κόμματα της ελληνικής βουλής²⁹. Ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπάγος μιλώντας επ' αυτού στη Βουλή απεκάλεσε τη συνθήκη «παράδειγμα προς μίμηση», ενώ ο Υπουργός των εξωτερικών, Στέφανος Στεφανόπουλος, τη χαρακτήρισε σαν «μια συνθήκη για την ασφάλεια της ειρήνης, της εθνικής ανεξαρτησίας και ευημερίας»³⁰. Με το ίδιο πνεύμα μίλησε επίσης και ο φιλελεύθερος πολιτικός Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος πρόσθεσε, ότι η ασφάλεια της περιοχής μόνον τότε δύναται να εγγυηθεί, εάν η συνθήκη της Άγκυρας διευρυνθεί μ' ένα συμπληρωματικό στρατιωτικό σύμφωνο³¹. Η ΕΔΑ, η οποία λόγω του πλειοψηφικού εκλογικού νόμου δεν εκπροσωπείτο σ' αυτήν την κοινοβουλευτική περίοδο στη βουλή, καταδίκασε την συμφωνία, όπως εξάλλου και αναμενόταν.

Αν και η συνθήκη της Άγκυρας διακρινόταν από την έλλειψη να ορίσει επακριβώς τις αμοιβαίες υποχρεώσεις των μερών της, έδειχνε όμως ξεκάθαρα την τάση για κοινό αμυντικό σύμφωνο και έγινε έτσι ο προπομπός της συνθήκης του Μπλεντ, η οποία ήταν ένα γνήσιο αμυντικό σύμφωνο. Στις 7 Ιουλίου του 1953 άρχισε στην Αθήνα μια σύσκεψη των υπουργών εξωτερικών των τριών χωρών. Στη σύσκεψη ανταλλάχθηκαν απόψεις πάνω στη θέση των τριών χωρών σε σχέση με τη «σοβιετική επίθεση ειρήνης» και την προετοιμασία της δημιουργίας μιας στρατιωτικής συμμαχίας. Αποφασίσθηκε ακόμη η θέσπιση μιας μόνιμης γραμματείας, η έδρα της οποίας θα βρισκόταν στη χώρα εκείνη στην οποία θα γινόταν και η συνεδρίαση των Υπουργών εξωτερικών³².

Στην τελική όμως επικύρωση του συμφώνου έμπαινε εμπόδιο η ιταλογιουγκοσλαβική διαφωνία. Η Κυβέρνηση των ΗΠΑ πίεζε από την άλλη πλευρά την ελληνική και την τουρκική Κυβέρνηση αντίστοιχα να μην υπογράψουν ακόμη το στρατιωτικό σύμφωνο

με τη Γιουγκοσλαβία³³. Η «συμπεριφορά» αυτή της Κυβέρνησης των ΗΠΑ αποσκοπούσε να κάνει φανερό στην γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση, ότι προκειμένου να λυθεί το πρόβλημα της Τεργέστης, έπρεπε να γίνουν από την πλευρά της αναγκαστικά παραχωρήσεις. Από την πλευρά της προσπαθούσε η γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση να επιταχύνει την επικύρωση του στρατιωτικού συμφώνου με την Ελλάδα και την Τουρκία. Στα μέσα Απριλίου ο Τίτο επισκέφθηκε την Τουρκία. Σε συνέντευξή του ο Γιουγκοσλάβος Υπουργός των εξωτερικών Πόποβιτς, διαβεβαίωσε τους δημοσιογράφους του ξένου τύπου, ότι το σύμφωνο της Άγκυρας θα διευρυνόταν σίγουρα σ' ένα στρατιωτικό σύμφωνο. Στη δήλωση αυτή του Πόποβιτς αντιτάχθηκαν αμέσως οι Κυβερνήσεις της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και φυσικά των ΗΠΑ, έτσι ώστε ο Πόποβιτς αναγκάστηκε να διορθώσει και να διευκρινίσει ότι: η τελική απόφαση επ' αυτού θα παιρνόταν κατά την διάρκεια των συνομιλιών του Τίτο στην Αθήνα με την ελληνική Κυβέρνηση³⁴.

Όταν ο Τίτο στις 2 Ιουνίου του 1954 επισκέφθηκε την Ελλάδα, επεσήμανε εκ νέου την αποφασιστικότητα της χώρας του να συνεισφέρει στη σταθεροποίηση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, καθώς επίσης και στη διεύρυνση του συμφώνου της Άγκυρας σε στρατιωτική συμμαχία. Τη θέλησή του για τη σύναψη μιας στρατιωτικής συνθήκης ανάμεσα στις τρεις χώρες, σαν συμπληρωματική εκείνης της Άγκυρας, επιβεβαίωσε και ο Έλληνας Πρωθυπουργός δηλώνοντας, ότι για κάτι τέτοιο δεν ήταν υποχρεωτική η συγκατάθεση του ΝΑΤΟ. Για τη σύναψη του συμφώνου θα αρκούσε μόνον η ενημέρωση των συμμάχων³⁵. Για τον Παπάγο ήταν αυτονόητο, ότι ένα τέτοιο σύμφωνο ανταποκρινόταν στα συμφέροντα του «ελεύθερου κόσμου».

Στις αρχές Ιουλίου του 1954 μονογραφήθηκε η στρατιωτική σύμβαση βοήθειας στην Αθήνα και ήταν ήδη ώριμη για επικύρωση. Η σύσκεψη των τριών Υπουργών των εξωτερικών, η οποία είχε ορισθεί να συγκλιθεί στο Μπλεντ της Γιουγκοσλαβίας, αναβλήθηκε κατόπιν αίτησης της Τουρκίας για «λόγους διαδικασίας». Πιστεύεται όμως, ότι αυτή η αναβολή ακολούθησε ύστερα από πιέσεις του ΝΑΤΟ, λόγω της μη επίλυσης του προβλήματος της Τεργέστης, το οποίο διακανονίστηκε τελικά στις 5 Οκτωβρίου με τη συμμετοχή των Κυβερνήσεων της Μεγάλης Βρετανίας, των ΗΠΑ, της Ιταλίας και της Γιουγκοσλαβίας. Έτσι παραμερίστηκε και το τελευταίο εμπόδιο και ο δρόμος για την υπογραφή του στρατιωτικού συμφώνου ήταν ανοικτός. Στις 9 Αυγούστου του 1954 υπογράφηκε τελικά στο Μπλεντ από τους

Υπουργούς των εξωτερικών των τριών χωρών η πολυπόθητη στρατιωτική συμμαχία, με εικοσαετή διάρκεια ισχύος, μέσω της οποίας επιτυγχανόταν και μια έμμεση σύνδεση της Γιουγκοσλαβίας με το NATO³⁶.

Αυτή η «Συνθήκη συμμαχίας, πολιτικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας» –όπως επίσημα ονομάσθηκε–, αποσκοπούσε στην ασφάλεια, στην εδαφική ακεραιότητα των συμβαλλομένων μερών, καθώς και στη δημιουργία ενός συλλογικού συστήματος ασφαλείας στα Βαλκάνια³⁷. Στο άρθρο 2 τονιζόταν το δικαίωμα της ένοπλης άμυνας των συμβαλλομένων μερών σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης εναντίον ενός ή περισσότερων εξ αυτών. Για το σκοπό αυτό θα σχηματιζόταν ένα μόνιμο συμβούλιο αποτελούμενο από τους βασικούς Υπουργούς των τριών χωρών για την αποτελεσματικότερη συνεργασία των γενικών επιτελείων και την εφαρμογή της συνθήκης³⁸. Σε περίπτωση κρίσιμης κατάστασης θα 'πρεπε οπωσδήποτε να αρχίσουν συνεννοήσεις μεταξύ των συμβαλλομένων μερών. Κατά τ' άλλα επαναλαμβάνονταν οι διατάξεις της συνθήκης της Άγκυρας. Στις 2 Μαρτίου του 1955 ακολούθησε η συνομολόγηση μιας συμφωνίας για τη δημιουργία μιας συμβουλευτικής βαλκανικής συνέλευσης, σκοπός της οποίας ήταν η υποστήριξη των Κυβερνήσεων των τριών χωρών³⁹. Εκτός αυτού αξίζει ακόμη να αναφερθεί, ότι πριν τη συμφωνία του Μπλεντ αποφασίσθηκε η ίδρυση μιας Ένωσης βαλκανικού τύπου, καθώς και το σχέδιο ίδρυσης ενός βαλκανικού Ινστιτούτου με σκοπό την προώθηση της πολιτικής και επιστημονικής συνεργασίας των τριών χωρών.

Το αδύνατο σημείο όμως της συνθήκης βρισκόταν βέβαια στο ότι δεν έκανε συγκεκριμένη την υποχρέωση συμπαράστασης στην περίπτωση της στρατιωτικής απειλής. Από τη συνθήκη του Μπλεντ έλειπε ο αυτοματισμός της βοήθειας. Μια σαφής στρατιωτική οργάνωση κατά το πρότυπο του NATO δεν υπήρχε. Μια ανώτερη διοίκηση όπως το NATO δεν μπορούσε να αντικαταστήσει τη συνεργασία των τριών επιτελείων. Χωρίς αμφιβολία όμως προέκυπτε από τις διατάξεις της συνθήκης, ότι σε περίπτωση μιας απρόκλητης επίθεσης, και αφού θα γινόταν πρώτα οι αντίστοιχες διαβουλεύσεις, θα παρεχόταν αμοιβαία στρατιωτική βοήθεια⁴⁰. Και ο επιτεθήμενος σ' αυτήν την περίπτωση, αν και δεν γινόταν σαφής αναφορά, εννοείται ότι δεν ήταν άλλος από την ΕΣΣΔ. Τελικά με την συμφωνία αυτή δινόταν η δυνατότητα στη Γιουγκοσλαβία μέσω της Ελλάδας και της Τουρκίας, να υπολογίζει σε στρατιωτική προστασία από το NATO.

Ανεξαρτήτως όμως αυτού η συνθήκη του Μπλεντ ήρθε κάπως

καθυστερημένα. Οι νέες εξελίξεις στη ΕΣΣΔ μετά το θάνατο του Στάλιν, καθώς και η ένταση των ελληνοτουρκικών διενέξεων, καθιστούσαν εκ των πραγμάτων το σύμφωνο ανενεργό και έδειχναν έτσι την περιορισμένη του δυνατότητα επιτυχίας. Ήδη από τον Μάιο του 1953 άρχισε η Κυβέρνηση της ΕΣΣΔ προσπάθειες για την εξομάλυνση των διακρατικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία. Τα εγκατεστημένα στην Αυστρία σοβιετικά στρατεύματα εγκατέλειψαν το 1955 οριστικά τη χώρα αυτή, ύστερα από την υπογραφή διακρατικής συμφωνίας με την Αυστρία. Και στις 13 Μαΐου του ίδιου χρόνου ξάφνιαζε η ΕΣΣΔ τον (δυτικό) κόσμο με την ανακοίνωση της επίσημης επίσκεψης του σοβιετικού Πρωθυπουργού καθώς και του Γενικού Γραμματέα του κομμουνιστικού κόμματος της ΕΣΣΔ, Νικολάι Σ. Χρουτσόφ, στο Βελιγράδι.

Στις χώρες του ΝΑΤΟ κυριάρχησε ανησυχία. Άρχισε να επικρατεί ο φόβος, ότι το οικοδόμημα, το οποίο από το 1948 με τόσο κόπο είχαν κτίσει στα Βαλκάνια, μπορούσε από στιγμή σε στιγμή να καταρρεύσει. Το αποτέλεσμα ανάμεσα στον Τίτο και τον Χρουτσόφ ήταν η (για καταρχήν) ανανέωση των σχέσεων των δύο χωρών και μ' αυτό η αρχή του τέλους του συμφώνου του Μπλεντ. Αυτό έγινε εξάλλου φανερό και στην ομιλία του Τίτο στο Κάρλοβιτς, όπου τόνισε, ότι η στρατιωτική πλευρά του βαλκανικού συμφώνου έπαιρνε δεύτερης σειράς σημασία: «Πιστεύουμε βαθύτατα, ότι δεν μας απειλεί κανένας κίνδυνος από τη ΕΣΣΔ. Γιατί τότε να προσφύγουμε στα όπλα;»⁴¹.

Έτσι ξεκίνησε η φάση του αργού θανάτου του «βαλκανικού συμφώνου», το οποίο διατηρήθηκε μέχρι τη δεκαετία του '60, χωρίς βέβαια να γνωστοποιηθεί ποτέ επίσημα η κατάργησή του. Το τέλος του επισφραγίσθηκε οριστικά με την είσοδο της Γιουγκοσλαβίας το 1956 στο κίνημα των αδεσμεύτων χωρών, όπου έμελλε να παίξει και ηγετικό ρόλο. Η δεύτερη χώρα που άρχισε να αποσύρεται από το σύμφωνο ήταν η Ελλάδα. Αφορμή γι' αυτό έδωσε η πρόθεση της ελληνικής Κυβέρνησης να φέρει το «Κυπριακό πρόβλημα» για συζήτηση στη γενική συνέλευση του οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Την πρόθεση αυτή της ελληνικής Κυβέρνησης είχε κάνει ήδη γνωστή στους συναδέλφους του ο Έλληνας υπουργός εξωτερικών κατά την διάρκεια των τελικών διαπραγματεύσεων στο Μπλεντ⁴². Ενώ ο Τούρκος υπουργός απέφυγε επ' αυτού να πάρει θέση, αντίθετα χαιρέτησε ο Γιουγκοσλάβος υπουργός Πόποβιτς αυτήν την πρόθεση της ελληνικής Κυβέρνησης.

Τα γεγονότα στην Κύπρο, το ξεκίνημα του εθνικοαπελευθε-

ρωτικού αγώνα ενάντια στη βρετανική αποικιακή δύναμη την πρώτη Απριλίου του 1955 και οι βιαιοπραγίες δεξιών εξτρεμιστικών τουρκικών ομάδων –κάτω από τη σιωπηρή υποστήριξη της τουρκικής Κυβέρνησης– σε βάρος της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη στις 7 Σεπτεμβρίου του 1955, έβαλαν τέρμα στη συνθήκη του Μπλεντ. Και στις 16 Δεκεμβρίου ο Έλληνας Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής προειδοποιούσε τη γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση, ότι κάτω από αυτές τις συνθήκες η σύγκλιση του συμβουλίου του βαλκανικού συμφώνου γινόταν εκ των πραγμάτων αδύνατη⁴³.

Η παραπέρα όξυνση της κυπριακής κρίσης και η (μαζί) μ' αυτή συμβαδίζουσα όξυνση της ελληνοτουρκικής διένεξης, η οποία για πρώτη φορά έφερε τις δυο χώρες –μέλη της ίδιας στρατιωτικής συμμαχίας– στα πρόθυρα ενός πολέμου, επιτάχυνε έτσι τη φάση της απονέκρωσής του με τόση φροντίδα δημιουργηθέντος «Βαλκανικού συμφώνου».

Σημειώσεις

1. Η Σοβιετική Ένωση νοείται σαν υπερδύναμη μόνον στο στρατιωτικό και όχι στον πολιτικό ή οικονομικό τομέα.

2. Να μην συγχέεται με το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934, στο οποίο συμμετείχαν όλες οι βαλκανικές χώρες, αν και η Βουλγαρία προσχώρησε το 1938. Το σύμφωνο του 1934 ήταν μέρος του γαλλικού συστήματος συμμαχίας, σκοπός του οποίου ήταν η διατήρηση του status quo στα Βαλκάνια.

3. K.-D. Grothysen, *Der Balkanpakt als Instrument der Friedenssicherung nach dem Zweiten Weltkrieg*, Ms., Hamburg 1983, σ. 13. Ενώ ο πρώην γενικός γραμματέας και αναπληρωτής Υπουργός βορείου Ελλάδας 1961/63 και μετέπειτα Υπουργός της χούντας χαρακτηρίζει το βαλκανικό σύμφωνο του 1953-54 αστείο (I): Ιωάννης Χολέβας, *Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, Αθήνα 1991, σ. 70.

4. Πρβλ., Γιάννης Βαλινάκης, *Εισαγωγή στην Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 53.

5. The New York Times, 16.4.1951 (C.L. Sulzberger, Δημοσιογράφος και καλός γνώστης της νοτιοανατολικής Ευρώπης), αναφέρεται στο: Λευτέρης Σταυριανός, *Η Ελλάδα στην περίοδο της επανάστασης. 40 χρόνια αγώνα*, Αθήνα 1974, σ. 235.

6. Βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμ. 1, Αθήνα 1977, σ. 127.

7. Στο ίδιο, σ. 182.

8. Στο ίδιο, σ. 184.

9. Αναφέρεται στο ίδιο.

10. Στο ίδιο, σ. 185.

11. Στο ίδιο.

12. Στο ίδιο.
13. Στο ίδιο, τόμ. 2, σ. 42.
14. The New York Times 30.3.1951, αναφέρεται στο: Σταυριανός, όπ.παρ., σ. 238.
15. Hagen Fleischer, *Im Kreuzschatten der Mächte. Griechenland 1941-44*, Frankfurt a. M., 1986, Bd., 2, σ. 152f.
16. Heinz Richter, *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution 1936-46*, Frankfurt a. M., 1973, σ. 180f.
17. Βλ. Το Ποντίκι, 11.9.1987, σ. 22.
18. Στο ίδιο.
19. Βλ. Η εθνική άμυνα, No. 1, Αθήνα 1963, σ. 3.
20. Πρβλ., Παλμός του Γένους, No. 13. Αθήνα 1953, σ. 3.
21. Αναφέρεται στο: Λιναρδάτος, όπ.παρ., τόμ. 2, σ. 45.
22. Βλ. Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος 14.4.1953, αρ. φ. 90, Αθήνα 1953, καθώς *Europa-Archiv*, 1953, Bd. 8, σ. 5563ff και *Documents on International Affairs 1953*, London, New York, Toronto 1956, σ. 271.
23. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, όπ.παρ., σ. 90 (προίμιον).
24. Στο ίδιο.
25. Στο ίδιο, άρθρο 2, σ. 291.
26. Στο ίδιο.
27. Στο ίδιο.
28. Στο ίδιο.
29. Βλ. Η εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, 28.2.1953 και 6.3.1953.
30. Στο ίδιο, σ. 486.
31. Στο ίδιο.
32. Λιναρδάτος, όπ.παρ., τόμ. 2, σ. 48.
33. Στο ίδιο, σ. 127.
34. Στο ίδιο, σ. 186.
35. Βλ. Συνέντευξη στους New York Times, στο: *Europa-Archiv*, Bd. 9, σ. 6663.
36. Documents on International Affairs, 1954, σ. 197, *Europa-Archiv*, Bd. 9, S. 1554 und 6904f, καθώς και Εφημερίς της Κυβερνήσεως 11.2.1955, αρ. φ. 31, σ. 65.
37. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, όπ.παρ., σ. 163.
38. Στο ίδιο.
39. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 11.7.1955, σ. 1383-85.
40. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 11.2.1955, σ. 164, άρθρο 2.
41. Βλ. Λιναρδάτος, όπ.παρ., σ. 290 κ.ε.
42. Στο ίδιο, σ. 167 κ.ε., σ. 206, 254, 263, 325.
43. Στο ίδιο, τόμ. 3., σ. 36.

